

הַיִּשְׁמַע קוֹל דְּמָמָה דָּקָה? – עַל מִשְׁבֵּר הַהֲנָהגָה שֶׁל אֱלִישָׁע נִיתוּחַ סִפְרוּתִי שֶׁל סִיפּוֹר הַמְצוֹר עַל שׁוֹמְרוֹן וּמַעֲשֵׂי אֱלִישָׁע הָאֲחֵרוֹנִים

בִּרְכֵי אֱלִישָׁע

מחזור סיפורי אלישע בספר מלכים מתאפיין בתיאורים מגוונים של מכלול ההתמודדויות של אלישע עם צורכיהם המזדמנים של בני הממלכה ושכניה: מלכים, בני הנביאים, נכרים רמי מעלה, נשים ופשוטי העם. דמותו של אלישע מצטיירת כמרכזית, חיונית ותוססת בסיפורי המחזור הראשונים (מל"ב ב 19-23), אולם דומיננטיות זו הולכת ודועכת בסיפורי המחזור האחרונים (מפרק 24 ואילך), שבהם ניבטת לקורא דמות פסיבית, מיוסרת וחלושה. הסיפור המפריד בין דמות הנביא הנמרץ לדמות הנביא השחוק הוא סיפור המצור על שומרון.

סיפור המצור (מל"ב ו 24-20) נדון בספרות המחקר מנקודת מבט היסטורית: ניסיון לקבוע את הרקע ההיסטורי להתרחשות בשומרון,¹ מהימנותם ההיסטורית והביוגרפית של פרטי הסיפור,² פרשנות רציונליסטית למקורות המידע של אלישע בנבואתו על הצלת שומרון מסבלות הרעב³ וחקר דיאכרוני של חלקי הסיפור.⁴ לצד אלו נחקרו גם היבטים ספרותיים סינכרוניים: השתלבותו בסוג הספרותי של סיפורי אלישע,⁵ הצבתו כסיפור בבואה לסיפור

1 כוגן-תדמור, מלכים ב, עמ' 78-79; עודד, מלכים ב, עמ' 55-57; גריי, מלכים, עמ' 518.

2 קיטל, מלכים, עמ' 213-215; פפייפר, מבוא למקרא, עמ' 395-398; גריי, מלכים, עמ' 518-517.

3 לונדברום (הנסיעה במרכבה, עמ' 48), עסק באופן כללי בשאלת היתכנות הנס; גריי (מלכים עמ' 518), ג'ונס (מלכים, עמ' 422), נאמן (הנביא והמלך, עמ' 198-199), התמקדו בסיפור בשורת אלישע על הצלתה של שומרון.

4 אופנהיימר, הנבואה הקדומה, עמ' 264; עודד, מלכים ב, עמ' 56-57; סנדה, מלכים, עמ' 49; גריי, מלכים, עמ' 518; שמיט, אלישע, עמ' 52.

5 על הדעות בדבר הסוג הספרותי של מחזור סיפורי אלישע עיינו שמש, סיפורי אלישע, פרק שני. על השתלבותו של סיפור המצור בסוג הספרותי עיינו לה־ברברה, איש מלחמה;

משפט שלמה והנשים הזונות,⁶ משמעויותיה של תמונת הנשים האוכלות את בשר ילדיהן,⁷ מבנה הסיפור ומקבילותיו ועוד.⁸ לה ברברה (איש מלחמה) הוכיח באמצעות ניתוח סיפור המצור כי סוגם הספרותי של סיפורי אלישע הוא סאטירה נגד העילית החברתית בישראל של המאה התשיעית. מור מוצא בסיפור המצור הוכחה לטענתו שהסוג הספרותי של סיפורי אלישע הוא סיפורי ישועה דידקטיים, הכוללים תעמולה דתית על התקיימות הבטחת האל על ישועת עמו חרף נסיונות אויביו להכחידו.⁹ אופנהיימר מראה אף הוא את המסר התיאולוגי של הסיפור, המבדיל בין תפקידו השולי של האדם בישועה אל מול תפקידו של האל המושיע.¹⁰ אכן, הסיפור מבקר את אורח חייו של המעמד העליון ומתאר את קיום דבר ה', אולם תמונת הסיפור מכילות סצנות נוספות אשר אינן משתלבות בהכרח עם המסר החברתי והתיאולוגי שהציבו לה ברברה, מור ואופנהיימר.¹¹

במחקר זה נציע לבחון את הסיפור מנקודת מבט ספרותית המנסה להתחקות אחר מניעי המספר בעיצוב תמונות סיפור המצור על שומרון ואופן תיאורן. השערנו היא שהמספר עיצב את התמונות באופן שיאות לקורא להיזכר בסיפורי נבואה אחרים ממחזורי סיפורי אליהו ואלישע וישווה בין המצבים המתוארים בהם. את הגירוי להשוואה יוצר המספר באמצעות אנלוגיות ספרותיות, מקבילות סגנוניות ומילוליות וסיטואציות דומות האורכות לפתחן של דמויות הסיפור.¹² הסאטירה החברתית שהזכירה ברברה וחוסר האמונה בקיום דבר האל שהזכיר מור יהיו רק מקצת התמונות הקשות המציגות מציאות עגומה של קריסה טוטלית של ערכי החברה הבסיסיים ביותר והיעדר מוחלט של אמונה בכוחה של הישועה אף מצד מי שנהנה ממנה פעם אחר פעם בתיווכו של הנביא.

לה-ברברה, סאטירה; מור, מחזור סיפורי אלישע, עמ' 191; ה' מושיע עמ' 126; לסין, האמהות הקניבאליות, עמ' 48; אופנהיימר, הנבואה הקדומה, עמ' 266.

6 לה-ברברה, איש מלחמה, עמ' 646; גלפז-פלר, נשים קניבאליות; צפור, הנשים האוכלות ילדיהן; לסין, האמהות הקניבאליות.

7 לסין, האמהות הקניבאליות.

8 לה-ברברה, איש מלחמה, עמ' 645; מור, מחזור סיפורי אלישע, עמ' 95-103; סמט, פרקי אלישע, עמ' 460-467.

9 מור, מחזור סיפורי אלישע, עמ' 106-111, 147.

10 אופנהיימר, הנבואה הקדומה, עמ' 266.

11 עיינו בדברי הביקורת של לסין, האמהות הקניבאליות, עמ' 29, ושמש, סיפורי אלישע עמ' 44-47, על לה-ברברה.

12 גרסיאל, ספר שמואל, עמ' 17-26, העוסק בדרכי הקישור ההשוואתי בסיפור המקראי ואופני תפקודן, ובעיקר עמ' 22, שבו מדגים גרסיאל כמה מטכניקות הקישור מהשוואת סיפורי אליהו לסיפורי אלישע.

הדמות המרכזית שתיבחן בניתוח הסיפור היא דמותו של אלישע. בסיפור המצור נציע לראות חוויית דה־ז'הוּ שְׁעוֹבֵר אֵלִישַׁע ושמכריחה אותו לתהות על סגנון הנהגתו. ההנחה שביסוד המחקר היא שהנהגת אלישע כפי שהיא מתוארת אמורה להציע אלטרנטיבה להנהגת אליהו, שספגה ביקורת אלוהית במעמד הר חורב. תחת כוחות 'הרוח הרעש והאש' המייצגים את דרכו של אליהו ונפסלו על ידי האל אמורה הנהגת אלישע לייצג הנהגת 'קול דממה דקה'.¹³ ביטויי ההבדל בין שתי ההנהגות במחזור סיפורי אלישע נדונו רבות בספרות המחקר,¹⁴ וכאן יידון המרכיב העיקרי של הבדלי ההנהגה המתבטא בדרך החינוך לאמונה: אליהו נוהג במידת הדין ומעניש את הנוהים אחר עבודת הבעל, ואילו אלישע נוהג במידת הרחמים ומתגמל את עובדי ה' ואת הפונים אליו בבקשת סיוע.

הנהגת אלישע, שהאמינה כי הדאגה למחסורם של בני הממלכה תגביר בקרבם את ההכרה במקורה האלוהי של הישועה, עומדת למבחן בשעה קשה של מחסור בימי המצור על בירת הממלכה. התנהלות בני הממלכה וראשיה בשעת המצור והזלזול וחוסר האמון הנלווים לנבואת הישועה הנישאת בפי אלישע מובילות להתפכחות כואבת של הנביא. תהליך ההתפכחות ומסקנותיו יתבררו בניתוח מרכיב משותף של תיאורי הנהגת אלישע בסיפורים שלאחר המצור על שומרון.

*

מחקר העוסק בסיפורי נביאים דורש לכאורה מענה לשאלות מתודולוגיות הנוגעות לסוגיות תיאולוגיות בדבר מקורם ומהימנותם של סיפורי הנביאים¹⁵

13 כינוי הנהגת אלישע כ'קול דממה דקה' מתבסס על מחקרים שלפיהם אלישע מבטא תכונות מנהיגות המנוגדות לכוחות הטבע המטפוריות: הרוח, המים והאש הנשללות בחזיון הר חורב והמייצגות את דרך ההנהגה של אליהו (עיינו בעיקר בפרוש המלבי"ם: "הראה לו כי במחנה רוח ורעש ואש אין ה' בם, רק בקול דממה, וממנו ילמדו שלוחיו ונביאיו: כל יסערו סער, כל ירעישו רעש וכל יבעירו אש... כי ה' ישלח את נביאיו שיבואו אליהם בקול דממה וימשכו את העם בעבותות אהבה ובדברים רכים". ועיינו גרסיאל, מלכים א, עמ' 181-182. על ביטויי הניגוד בהנהגת 'קול הדממה הדקה' של אלישע הרחיבה שמש, מינוי אלישע, עמ' 73-92.

14 זר כבוד, אלישע ואליהו, עמ' 173-179; גרסיאל, ספר שמואל, עמ' 22; ראו לאחרונה: לזין, "פי שניים ברוחך", עמ' 25-46; גלר, "קול דממה דקה"; טונסד, הגבלת הכוח, עמ' 47-60, 253-266; פלגרי, "לך שוב לדרכך", עמ' 161-173, הכוללים גם סקירת המחקר עד כה.

15 קיטל, מלכים, עמ' 185; פפיפר, מבוא למקרא, עמ' 406-407; גריי, מלכים, עמ' 461, 471.

ותוקפם של הנסים המתוארים בהם¹⁶ ולשאלות היסטוריות דיאכרוניות על מקומם של הסיפורים בתולדות הממלכה הישראלית,¹⁷ על מקום חיבורם של הסיפורים,¹⁸ על זמן חיבורם¹⁹ ושלבי ההתהוות של הסיפור הבודד.²⁰ הנחת המוצא שתלווה אותנו היא סינכרונית ספרותית שאיננה מבקשת לחקור את דמותו ההיסטורית של הנביא על ידי הצעת סדר התרחשות המאורעות ואמינותם ההיסטורית אלא מנתחת את דמותו הספרותית כפי שהיא מעוצבת בהגלם (סוז'ט). הניתוח הספרותי שנציע ינסה להתחקות אחר המסר הגלוי והסמוי שמעביר הסופר המקראי בדרך העיצוב שבחר לתיאור קורותיו של הנביא בסיפור המצור על שומרון, המקיים זיקה תוכנית ומילולית גלויה וסמויה בינו לסיפורי אלישע אחרים ולסיפורי אליהו. סדר הארועים המתואר, סגנון התיאור, דמויות המשנה, המוטיבים, הכינויים והמילים הם שישמשו את הרבדים העמוקים של המסר שטומן בחובו הסיפור.²¹

א. תמונות ובואתן בסיפור המצור על שומרון

מיקומו הכרונולוגי של סיפור המצור נדון בכמה מחקרים.²² החוקרים שטענו כי מיקומו אינו כרונולוגי ציינו קשר אסוציאטיבי בינו ובין סיפור ההתנקשות הקודם באלישע (מל"ב ו 23-21). בדברינו להלן נראה בקשר האסוציאטיבי לבוש חיצוני למסר פנימי עמוק. הזיקות האסוציאטיביות שיצר המספר הן

- 16 לונדבום, הנסיעה במרכבה, עמ' 48; גריי, מלכים, עמ' 475, 512-513; ג'ונס, מלכים, עמ' 422.
- 17 גריי, מלכים, עמ' 467; אופנהיימר, הנבואה הקדומה, עמ' 270-271.
- 18 גריי, מלכים, עמ' 474, 481; מק קנזי, ההיסטוריה הנבואית, עמ' 215; יפסן, מקורות מלכים, עמ' 99-100.
- 19 קיטל, מלכים, עמ' 186; פפייפר, מבוא למקרא, עמ' 408; מילר, מחזור סיפורי אלישע, עמ' 450-451; קויפמן, תולדות האמונה ב, עמ' 362.
- 20 פריכס, אלישע, עמ' 9, 114, 171; גריי, מלכים, עמ' 470.
- 21 להרחבת העיון על פי גישה זו עיינו פולק, הסיפור במקרא, עמ' 433-438; וייס, מקראות ככוונתם, עמ' 312-334; גרסיאל, דרכי תיאור, עמ' 5-40; בר אפרת, העיצוב האמנותי; אלטר, אמנות הסיפור במקרא; עיינו: פרי, הדינמיקה, עמ' 6-46 ואחרים.
- 22 אופנהיימר, הנבואה הקדומה, עמ' 264; עודד, מלכים ב, עמ' 56-57; סנדה, מלכים, עמ' 49; גריי, מלכים, עמ' 518; שמיט, אלישע, עמ' 52; רם, מלכים, עמ' 26 ו-77. ההתלבטות בדבר המיקום הכרונולוגי נובעת מהכינוי בן הדד הנלווה למלך ארם עוד מימי אחאב ועד להמלכת חזאל. החוקרים מתלבטים בשאלה אם מדובר באותו בן הדד או שמא היו שניים או שלושה מלכים שכוננו בשם זה. להרחבה עיינו כוגן-תדמור, מלכים ב, עמ' 78-79; עודד, מלכים ב, עמ' 55-57.
- 23 ראו בעיקר לה ברברה, איש מלחמה, עמ' 640, 645.

אמצעי שנועד להוביל את הקורא להשוות בין מצבי העבר למצבי ההווה ובין התמודדויות העבר להתמודדויות ההווה ולהבחין בהבדלים ובמשמעותם מצד מי שחוה אותם וצריך לתת להם מענה.²⁴

סיפור המצור מתאר אפיזודות המזכירות התמודדויות עבר של אלישע ואירועים מימי אליהו. הזיקה בין אירועי ההווה לאירועי העבר עולה ממרכיבי ההתרחשויות ומזיקה סגנונית ומילולית שבה בחר המספר לתאר את האירוע. נעייין בתמונות ובבבואתן, נראה את הזיקה ביניהן ונשער כיצד ישפיעו ההבדלים על נפשו של אלישע.

1. האיום הארמי:

סיפור המצור פותח בתיאור האיום הארמי: "וַיְהִי אַחֲרֵי כֵן וַיִּקְבֹּץ בֶּן הָדָד מֶלֶךְ אֲרָם אֶת כָּל מַחֲנֵהוּ וַיַּעַל וַיַּצֵּר עַל שְׁמֶרֶן" (מל"ב ו 24). פתיחה זו מופיעה צמוד לפסוק החותם את הסכסוך הקודם בין ישראל לארם על רקע ניסיונם של שליחי מלך ארם להרוג את אלישע: "וְלֹא יָסְפוּ עוֹד גְּדוּדֵי אֲרָם לָבוֹא בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל" (מל"ב ו 23). תיאור המצור הארמי על שומרון סמוך לתיאור סיומו של הסכסוך בין ישראל לארם הוא אירועי סרקסטי. אם מדובר ברצף כרונולוגי, מדוע בחר המספר לחתום בתיאור דמיוני של הפסקת אש שלא החזיקה מעמד אפילו זמן קצר?²⁵ ואם אין מדובר בתיאור כרונולוגי, הרי בחירת המספר להצמיד בין האירועים יש בה משום לעג נסתר למחשבת אלישע שהטיפול המוסרי בחיל ארם דיכא בו את כוונות הכיבוש הזדוניות!²⁶ הצמדת ההתקפה החדשה של צבא ארם לתיאור הרוגע שבפסוק הקודם לו מבהירה כי פעולתו הרכה של אלישע נגד הארמים לא הועילה ואולי אף חיבלה בכוח ההרתעה של צבא ישראל, שכן אם הפעולה הקודמת של צבא ארם נעשתה בחשאי, הרי הפלישה הנוכחית נעשית בגלוי ללא חת.

24 על מטרותיהם של מערכי השוואה עיינו גרסיאל, ספר שמואל, עמ' 17-31; פולק, הסיפור במקרא, עמ' 192-205.

25 הרלב"ג מציע לפתור את הסתירה בין שני הפסוקים על ידי הבחנה בין שני סוגי ההצקה מצד ארם: הצקה באמצעות גדודים לעומת צבא שלם הצר על שומרון, אולם פתרון זה אינו מספק.

26 על סטיות כרונולוגיות בתיאור סדר האירועים בהגלם עיינו פולק, הסיפור במקרא, עמ' 153-155.

2. הרעב בשומרון

תיאורי רעב ובצורת מלווים תכופות את הנהגות אליהו ואלישע.²⁷ את הופעת אליהו מלווה הכרזת בצורת שתוכיח את הבלות האמונה בבעל כאל הגשם (מל"א יז 1), וזו מסתיימת לאחר תהליך שהוביל לקריאת 'ה' הוא האלהים' של כל בני הממלכה (שם יח 39-45). אלישע, שלא כאלהו, מתואר כמי שפועל לרווחת הרעבים ונפגעי הבצורת על ידי מופתים נבואיים המוכיחים כי רק נביא ה' מסוגל להתמודד עם מצוקת הרעב.²⁸ אל סיפור המצור על שומרון מתלווה תיאור סוריאליסטי מוקצן של רעב שבו מוצעת סחורה בזויה ודחוייה במחיר מופקע.²⁹ נראה כי המספר בחר להדגיש שמדובר ברעב החזק בעצמתו מכל מה שהכרנו קודם לכן.³⁰ עצמת הרעב תוכיח שאין יתרון לשיטת הנהגת אלישע. אדרבא, חומרת הרעב הנחשבת עונש על עבודת הבעל מוכיחה כי פולחן הבעל התעצם ברחבי הממלכה חרף פעולותיו של אלישע למיגורו.

3. צעקת האישה

צעקת עשוקים ופנייתם להנהגה כדי שאלו יתערבו בעשיית דין צדק היא מוטיב חוזר ומוכר בספרות המקראית, והוא מתואר מנקודת מבט אוהדת למשמיע הצעקה.³¹ בסיפורי אלישע נזכרות שלוש צעקות של נשים: צעקת האלמנה נוכח איומי הנושה ליטול את בניה לעבדים (מל"ב ד 1); צעקת האישה ששדותיה נגזלו בעת ישיבתה בשדה פלשתים (שם ח 3);³² האישה הצועקת בסיפור שלנו נוכח הפרת ההסכם לאכול את בשר בן חברתה לאחר שבשר בנה נאכל ביום הקודם. מוטיב הצעקה בסיפורנו הוא הומור מקברי הבא לבטא תחושת לגיטימיות מצד בעלת הצעקה לאכול את בשר בן חברתה.³³ מקומו של מוטיב הצעקה בסיפור

- 27 עיינו מל"א יח 2; מל"ב ד 38; ח 1, המספר על שבע שנות רעב ועל הרעב שבפרקנו.
- 28 כך עולה ממופתי הנזיד ולחם הביכורים (מל"ב ד 35-43) ומפעולתו הראשונה בנס המתקת מי יריחו, המוצבת כתקבולת ניגודית לפעולתו הראשונה של אליהו. עיינו גרסיאל, ספר שמואל, עמ' 22; סמט, פרקי אלישע, עמ' 36.
- 29 משמעותו של המחיר הנקוב נדונה במחקרים המשווים זאת לאזכור מחירים בספרות המסופוטמית של המזרח הקדום. עיינו כוגן-תדמור, מלכים ב, עמ' 79.
- 30 על השימוש בהגזמה לחיזוק רעיון עיינו בר אפרת, עיצוב, פרק ראשון.
- 31 ראו צעקת עשו על גזלת הברכה ממנו (בר' כז 34); צעקת האלמנה והיתומים לה' נוכח עיניים (שם' כב 22); צעקת מי שמשכונו ניטל ממנו ולא הוחזר לו מבעוד מועד (שם שם 26); צעקת נערה מאורסה שנאנסה (דב' כב 27); צעקת האיש על אבדן הפיקדון במעשה הסמלי לאחאב (מל"א כ 39); הצדקה שנהפכת לצעקה בתוכחת ישעיהו (יש' ה 7) ועוד. עיינו עוד רופא, סיפורי הנביאים, עמ' 62.
- 32 סיפור זה יידון להלן, עמ' 32.
- 33 חוקרים אחדים עמדו על הזיקה שבין סיפור הנשים במצור על שומרון לסיפור משפט

המצור בין סיפורי צעקה אחרים במחזור סיפורי אלישע מבטא את עומק תהום העיוות המוסרי שפשה בשכבות המצוקה של הממלכה, עד כי קניבליזם מוצגת בה כתביעה משפטית לגיטימית.³⁴

4. תגובת המלך למצוקה

תגובה היסטורית של ייאוש וקריעת בגדים של מלך פגשנו בסיפור צרעת נעמן, עת המלך התבקש לאסוף את נעמן מצרעתו: "וַיְהִי כִּקְרָא מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֶת הַסֹּפֶר וַיִּקְרַע בְּגָדָיו" (ה' 7). בסיפור המצור מתוארת תגובה דומה: "וַיְהִי כִשְׁמַע הַמֶּלֶךְ אֶת דְּבַרֵּי הָאִשָּׁה וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו" (ו' 30), אולם בכל אירוע סיבה אחרת לייאוש ולקריעת הבגדים: ייאוש הראשון של המלך הוא אל מול שר צבא האויב, ואילו ייאושו בסיפור המצור הוא מול אישה המייצגת את החלשים שבחברה (בשלב קריאת הייאוש של המלך אין הוא מכיר את הסיפור המחריד שהביא לצעקת האישה אלא סבור שמדובר בצעקה הנובעת מרעב). בדברי הייאוש של המלך אל מול שר צבא ארם מכיר המלך בכוחו של אלהים להמית ולהחיות: "וַיֹּאמֶר הָאֱלֹהִים אֲנִי לְהַמִּית וְלַחַיִּית כִּי זֶה שְׁלַח אֵלַי לְאַסֹּף אִישׁ מִצִּרְעָתוֹ כִּי אֶךְ דָּעוּ נָא וְרָאוּ כִּי מִתְאַנֶּה הוּא לִי" (ה' 7), ואילו בסיפור המצור דברי המלך "אֵל יוֹשֵׁעַ ה' מֵאֵין אוֹשִׁיעַ הֶמֶן הַגֶּחֶן אוֹ מִן הַיָּקָב" (ו' 27) מבטאים תפיסה של אל המרע לבריותיו. יש הרואים בהם דברי קללה לאישה שלא תזכה לישועה מאת ה' וכמובן גם לא מידי המלך.³⁵ אחרים פירשו בניגוד לחלוקת הטעמים שהמילה 'אל' היא קריאת ייאוש של המלך מכוחו להושיע, והוא מפנה אותה לאחראי למצבה, הלוא הוא האל.³⁶

שלמה לשתי הנשים הזונות והעמידו את ספורנו כסאטירה או כקריקטורה לסיפור המוקדם, החושף את ההידרדרות המוסרית הקיצונית בימי המצור. עיינו גלפז-פלר, נשים קניבליזם; צפור, הנשים האוכלות ילדיהן; לסין, האמהות הקניבליזם; ותגובה ללסין במאמרו של פייפר, שיפוט, ותגובה לתגובה ללסין, עליות ומורדות.

לסין, האמהות הקניבליזם, עמ' 33. על השימוש במוטיב להשוואה בין מצבים עיינו גלנדר, אמנות ורעיון, עמ' 132-142.

כך פירשו יוספוס, קדמוניות ט עמ' 319; גרסמן, היסטוריוגרפיה קדומה, עמ' 303; גונקל, סיפורי אלישע, עמ' 50; צפור, הנשים האוכלות ילדיהן, עמ' 16.

גריי, מלכים ב, עמ' 519; כוגן-תדמור, מלכים ב, עמ' 80; לה ברברה, איש מלחמה, עמ' 651-637. צפור, הנשים האוכלות, משווה בין תגובת המלך לצעקת האישה עוד בטרם שמע את מבוקשה ובין תגובת אלישע לצעקת האישה בעלת החוב:

וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֵלִישָׁע מָה אַעֲשֶׂה לָּךְ וַיֹּאמֶר אֵל יוֹשֵׁעַ ה' מֵאֵין אוֹשִׁיעַ הֶמֶן הַגֶּחֶן אוֹ מִן הַיָּקָב לִי מִה יֵשׁ לָךְ בְּבֵית (מל"ב ד' 2) הַיָּקָב: וַיֹּאמֶר לָהּ הַמֶּלֶךְ מִה לָּךְ (מל"ב ו' 27-28)

אלישע פותח בגילוי אמפטיה ועובר לפתרון, ואילו המלך פותח בהתנערות מאחריות לפתרון ורק לאחר מכן מתעניין במצוקתה של העומדת לפניו.

תגובתו הקשה של המלך המתנער מאחריותו לדאוג לצורכי נתיניו (כשעוד היה סבור שמצוקת האישה נובעת מהרעב) עומדת בסתירה לתיאור מאמצי אחאב בתקופת הרעב הגדול בשומרון בימי אליהו, היוצא בכבודו ובעצמו לדאוג למחסורם של הרעבים: "וַיֹּאמֶר אַחְזָב אֶל עֲבָדֵיהוּ לֵךְ בָּאָרֶץ אֶל כָּל מְעִינֵי הַמַּיִם וְאֶל כָּל הַנְּחָלִים אוֹלֵי נִמְצָא חֲצִיר וְנַחְיָה סוּס וּפָרָד וְלֹא נִכְרִית מִהֶבְהֶמָּה: וַיַּחֲלְקוּ לָהֶם אֶת הָאָרֶץ לַעֲבָד בָּהּ אַחְזָב הָלַךְ בְּדֶרֶךְ אֶחָד לְבָדּוֹ וְעֲבָדֵיהוּ הָלַךְ בְּדֶרֶךְ אֶחָד לְבָדּוֹ" (מל"א יח 5-6).

קריעת הבגדים הניתנת להתפרש כאות אבל ובקשת רחמים מצד המלך, כפי שמתפרשת בסיפורי מקרא רבים אחרים, ואף בסיפור הקודם של המלך הקורע בגדיו מתבררת מיד כנובעת ממניעים אחרים, כפי שנראה להלן.

5. קריעת הבגדים ולבישת השק

לבישת שק מתוארת במקרא כאקט המלווה את מי שמתאבל על בשורה אישית או לאומית קשה או את מי שמבקש לעורר את חסדי האל. תפקיד השק הוא להביע חרטה על מעשי חטא.³⁷ תיאור המלך הקורע את בגדיו ומתהלך על החומה בלבוש שק מעורר לרגע קטן תחושת השתאות אל מול מלך המכיר בחומרת המצב ולוקח אחריות אישית ופומבית. המספר לא מאפשר לנו להתרפק על תחושה זו, ובאמנות מתוחכמת הוא חושף את האקט המזויף: "וַיְהִי כְשֶׁמַּעַ הַמֶּלֶךְ אֶת דְּבָרֵי הָאִשָּׁה וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו וְהוּא עֹבֵר עַל הַחֹמָה וַיֵּרָא הָעָם וְהִנֵּה הַשֶּׁק עַל בְּשָׂרוֹ מִבֵּית" (מל"ב ו 30). לבישת השק נעשתה עוד קודם ליציאתו של המלך מביתו, ועוד בטרם שמע את סיפורן המצמרר של שתי הנשים. קריעת בגדים ולבישת שק מיוחסות גם למלך אחאב: "וַיְהִי כְשֶׁמַּעַ אַחְזָב אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּקְרַע בְּגָדָיו וַיִּשֶׁם שֶׁק עַל בְּשָׂרוֹ וַיֵּצֵא וַיִּשְׁכַּב בְּשֶׁק וַיְהִי לָאֵט" (מל"א כא 27). ההשוואה של שני התיאורים מחדדת את האירוניה: אם אצל אחאב מלווה לבישת השק בתהליך של כניעה,³⁸ התכנסות פנימית ואבל, הרי אצל המלך הנוכחי מדובר באקט פומבי מתוכנן שנועד ליצור רושם על העם. חיצוניותה של התשובה מתבררת מכמה ממרכיבי התיאור: חזרתו של המספר על מיקומו של המלך 'והוא עבר על החומה' (שכבר נזכר בראשית הסיפור) וההדגשה כי הדבר נעשה לעיני העם, דברי הטרוניה שמטיח המלך באל, והאיום שמשמיע

37 ראו תגובת יעקב בראותו את כתונת הפסים של יוסף מגואלת בדם (בר' לו 34); תגובת חזקיהו לשמע דברי הנאצה של רבשקה (מל"ב יט 1; יש' לו 1); תגובת מרדכי לשמע גִּזְרַת אחשוורוש (אסתר ד 1); תגובת דניאל על מצב הגלות (דניאל ט 3); וכמובן בנבואות פורענות המתארות את אבל העם על בשורות החורבן, כגון יש' כב 12.

38 ראו דברי ה' לאלהיו: 'הראית כי נכנע אחאב מלפני' (מל"א כא 29).

המלך על חיי הנביא בעודו מתהלך בשקו על החומה. כל אלו מוכיחים כי המלך טרם לקח אחריות על מעשיו.³⁹

6. יחסי המלך והנביא

על פי המתואר יחסי אלישע והמלך אינם רוויי אהדה, אולם לפי סיפורי המחזור הראשונים המלך מכיר ביכולותיו של הנביא לחלץ אותו מצרותיו והוא פונה אליו בשעת מצוקה: בראשית הנהגת אלישע מתחנן יהורם בפני הנביא (בתיווכו של יהושפט) שישמיע באוזניו את דבר ה' (מל"ב ג 13). מלך ישראל, הנקלע לדרישות הריפוי של נעמן (מל"ב ה 7-9), שוב מכיר ביכולת הנביא לתת מענה שיפטור אותו מהאחריות לבריאותו של נעמן ושולח את נעמן אל אלישע. הפגם באמון המלך בנביא מתברר בשעה שהמלך מפקפק במידע המודיעיני שמוסר לו אלישע בדבר מיקום המפקדות של צבא ארם (מל"ב ה 10),⁴⁰ אולם חוסר אמון זה מגיע לשיאו בסיפורנו, כאשר המלך לא רק שאינו מאמין ביכולות הישועה שבידי הנביא אלא אף סבור שהוא מקור הפורענות המתרגשת על הממלכה ומבקש לפגוע בו: "וַיֹּאמֶר כֹּה יַעֲשֶׂה לִּי אֱלֹהִים וְכֹה יוֹסֵף אִם יַעֲמֹד רֹאשׁ אֱלִישֶׁע בֶּן שָׁפָט עָלָיו הַיּוֹם" (מל"ב ו 31).⁴¹ ניסיון לפגוע בנביא מוכר לנו משני סיפורים קודמים: איזבל מבקשת לפגוע באלהיו לאחר שחיתת נביאי הבעל – "וַתִּשְׁלַח אִיזָבֵל מַלְאָךְ אֶל אֱלִיהוּ לֵאמֹר כֹּה יַעֲשׂוּן אֱלֹהִים וְכֹה יוֹסֵפוּן כִּי קָצֵת מִחֵר אָשִׁים אֶת נַפְשְׁךָ כְּנַפֶּשׁ אֶחָד מֵהֶם", ובסיפור הקודם לסיפור המצור מבקש מלך ארם לפגוע באלישע המחבל בכוח המודיעין של צבא ארם (מל"ב ו 13). נוסח השבועה הזהה של המלך בסיפורנו לשבועת איזבל וצמידותו של סיפור המצור לסיפור ההתנקשות הקודם באלישע מאותתים לנו להשוות ביניהם. מה רב הוא ההבדל בין מלך נכרי המאיים לפגוע בנביא, אשר כוחותיו נתפסים כמחבלים בכוחו הצבאי, או מלכה צידונית המבקשת לנקום את המתת

39 לסין (הנשים הקניבליות, עמ' 39), שווייזר (אלישע במלחמות, עמ' 387), מציינים את התיאור ההומוריסטי הנלווה.

40 למילים 'לא אחת ולא שתיים' כפל משמעות: אפשרות אחת להבנת ההתרחשות היא שהנביא משמיע את אזהרתו למלך לבל יפזר את צבאו במקומות המפוקחים על ידי צבא ארם – 'לא אחת ולא שתיים'. אלישע מכיר את קטנות האמונה של המלך בדברי הנבואה ועל כן מוכיח את דיוק המידע שבאמתחתו על ידי חשיפת אתרים שבהם ממוקמים בסיסי הצבא של ממלכת ארם. על פי האפשרות השנייה המלך בודק את אמתות המידע שבפי הנביא על ידי בדיקה מחודשת של כל אתר שמפניו מזהירו הנביא. המלך אינו מסוגל להסתמך על מידע נבואי בלבד אלא מחכה לאישור אנשי הצבא שבוחנים אותו בשטח.

41 ועיינו לסין, האמהות הקניבליות, עמ' 43. שם הוא עומד על התפתחות היחסים בין מלך ישראל לאלישע.

בני טיפוחיה, ובין מלך ישראל הניצל לא אחת הודות למופתי הנביא, ותחת שיכיר לו טובה מבקש להמיתו!

7. דרגתם האמונית של בני הנביאים

משרתי אלישע נקלעו לא אחת לסיטואציות שבהן הם חששו לשלומם של אדונם הנביא. הסיטואציה הראשונה הנזכרת בכתובים היא המצור של חיל ארם על עירו של אלישע, משנודע להם שהוא מדליף למלך ישראל מידע מודיעיני על התארגנותם.⁴² משרת אלישע מגיב בבהלה: "וַיֹּאמֶר נִעְרוֹ אֵלָיו אֶהְיֶה אִיכָּה נִעְשָׂה" (ו 15-17), אולם נרגע כשנוכח בשליטתו של אלישע במתרחש. הסיטואציה הבאה היא איומו של מלך ישראל בסיפורנו להתנקש באלישע בעודו מתהלך על חומת שומרון. ההתרחשות המתוארת בפסוקים 32-33 איננה בהירה. בפסוק 32 נזכרות ארבע דמויות: אלישע, הזקנים היושבים עם אלישע, איש ומלאך. מיהו האיש? מה תפקידו? מיהו הדובר המיואש בפסוק 33? הפרשנות נקטה אחת משתי אפשרויות: א) "וישלח איש מלפניו" – האיש הוא המלאך, והוא נשלח מטעם המלך להוריד את ראש אלישע. המלאך הוא המשמיע את דברי הייאוש להצדקת המתתו של אלישע.⁴³ על פי פרשנות זו מה פשר ההגות הדתית היוצאת מפיו של שליח המלך, שכמה פסוקים לאחר מכן מפקפק בישועה המובטחת מפיו אלישע?⁴⁴ ב) המילה 'המלאך' שבפס' 33 מתפרשת כמילה 'מלך'. המלך הקדים את בואו של המלאך ומנע ממנו לבצע את הציווי מתוך הבנתו כי לא הנביא אשם ברעב כי אם האל.⁴⁵ פירוש זה מעורר שאלה בדבר הזכרתו של המלאך, שבסופו של דבר לא היה לו כל חלק בהתרחשות.

וכאן אבקש להציע אפשרות שלישית: הפרשנים לא דנו במעבר בין תיאור השליח כ'איש' לתיאורו כ'מלאך' ולא נתנו דעתם למעבר התחבירי שבין אלישע כנושא הראשון של הפסוק ובין הפועל 'וישלח' המיוחס לכאורה לנושא של הפסוק הקודם – למלך, וחזרה לנושא הראשון במילה 'והוא'. נציע אפוא כי

42 נאמן, מלך ונביא, עמ' 198-199.

43 כך על פי תרגום השבעים והפשיטתא, שכדי ליצור תיאור הרמוני אף תרגמו בהמשך הסיפור ז 17: "אשר דבר ברדת המלך אליו". ועיינו גריי, מלכים ב, עמ' 311-312; רופא, סיפורי הנביאים, עמ' 62, הערה 21.

44 כמובן בהנחה שהשליח הוא המלאך.

45 כך על פי יוספוס, קדמוניות ספר רביעי עמ' 320; קוכמן, מלכים ב, עמ' 59; כוגן-תרדמור, מלכים ב, עמ' 80-81; אופנהיימר, הנבואה הקדומה, עמ' 267, הערה 201; לסין, האמהות הקניביליות עמ' 27-28.

ה'איש' איננו שליח המלך אלא שליחו של אלישע שאמור לשמש מודיע לזקנים על הגעתו של המלאך, כדי שיוכלו להתכונן ללחוץ אותו בדלת אל מותו. אולם המלאך הקדים את בואו, ושליחו של אלישע לא הצליח להזהירם מבעוד מועד, והוא המשמיע את דברי היאוש: "וַיֹּאמֶר הִנֵּה זֹאת הַרְעָה מֵאֵת ה' מָה אוֹחִיל לָהּ עוֹד" (ו 32-33). הגות דתית כזאת היוצאת מפיו של משרת אלישע לא מפתיעה אולם מראה שחוסר האמונה לא פוסח גם על מקורביו של הנביא, שסמכו בעבר על יכולת ההתמודדות שלו עם האיום על חייו.

8. הפקפוק בבשורת הרווחה הכלכלית

בשורת הרווחה המושמעת מפי אלישע נתקלת בתגובת פקפוק חריפה של השליש המסרב להאמין באפשרות של נס: "וַיַּעַן הַשְּׁלִישׁ אֲשֶׁר לַמֶּלֶךְ נֹשֵׁעַן עַל יָדוֹ אֶת אִישׁ הָאֱלֹהִים וַיֹּאמֶר הִנֵּה ה' עָשָׂה אֲרָבוֹת בְּשָׁמַיִם הִיְהִיָּה הַדָּבָר הַזֶּה" (ז 2). עבור אלישע אין זו הפעם הראשונה שעליו להתמודד עם תגובות של היעדר אמונה, אולם תגובתו של אלישע לדברי השליש – "וַיֹּאמֶר הִנֵּכָה רֹאֵה בְּעֵינֶיךָ וּמִשָּׁם לֹא תֹאכַל" (ז 2), איננה זהה למענה המתון שנותן למשרתו, כשהלה מפקפק ביכולת כמות מוגבלת של לחם להשביע מאה נביאים רעבים: "וַיֹּאמֶר מִשְׁרְתּוֹ מָה אַתָּן זֶה לִפְנֵי מֵאָה אִישׁ וַיֹּאמֶר תָּן לָעָם וַיֹּאכְלוּ כִּי כֹה אָמַר ה' אֶכְל וְהוֹתֵר" (ד 43).

אם כן, מה ההבדל בין השניים? נראה שאם דברי המשרת נשאלים על הוראת הנביא, הרי דברי השליש בפרקנו נאמרים נגד נבואה כשם ה'. המשרת הביע פקפוק טבעי בהוראה טבעית, ובתגובה הסביר אלישע כי מדובר בנס,⁴⁶ ואילו השליש הביע כפירה גלויה באפשרות של נס. אמנם בפקפוק של משרת אלישע ניתן להראות צד חמור מהפקפוק של השליש, שכן מדמות המקורבת לנביא קיימת ציפייה גבוהה מזו של השליש הסופג את החינוך הקלוקל של בית המלוכה, אלא שכאן באה גם ההשוואה לשר מימי אליהו, הלוא הוא עובדיה 'אשר על הבית', השר הבכיר בממלכת אחאב.⁴⁷ עובדיה והשליש מתוארים שניהם כמי שפועלים מטעם המלך בשעת מצוקת רעב, אולם אם עובדיה מתואר כמי ש'ירא את ה' מאד', דואג להצלתם של נביאי ה' ופועל לקיומו של נס הפסקת הבצורת,⁴⁸ הרי השליש מבטא את הרהורי הכפירה שלו בפומבי, ותחת שיפץ את נבואת סיומה של הבצורת הוא יוצר מורך רוח ומביע זלזול עמוק

46 שמש, סיפורי אלישע, עמ' 181.

47 על משמעות התפקיד 'אשר על הבית' עיינו: עודד, מלכים א, עמ' 46-47.

48 על מעמדו של עובדיה ועל מאפייני פועלו עיינו גרסיאל, מלכים ב, עמ' 172-173.

בהיתכנותה של הישועה.⁴⁹ האפשרות הפרשנית כי המלאך שנשלח להמית את אלישע הוא השליש⁵⁰ מחדדת ניגוד נוסף בינו ובין עובדיה: אם עובדיה מסרב לפקודת מלכו להמתת נביאי ה', הרי המלאך נענה לפקודת המלך ומבקש להמית את אלישע.

9. פעולת המצורעים

שלושה סיפורים ממחזור סיפורי אלישע מזכירים מצורעים. בין שניים מהסיפורים הזיקה ברורה: גיחזי נצטרע ונענש על שחיבל בעצמת נס ריפוי נעמן מצרעתו.⁵¹ אזכור צרעתם של מובילי הישועה בסיפור המצור מובן פחות, ונראה כי המספר ניסה ליצור זיקה לסיפור המצורעים הסמוך.⁵² ר' יוחנן מזהה במדרש את ארבעת המצורעים עם גיחזי ושלושת בניו (בבלי סוטה מז, ע"א), ונראה כי המספר מעודד זיהוי זה, שכן גיחזי המנודה חוזר לבמה לאחר סיפור המצור על שומרון, ובו הוא שוב מתואר כ'נער איש האלהים'. תיאור זה עשוי להעיד על חנינה שהעניק לו הנביא מקללתו בתמורה על חלקו בתהליך ישועת

49 קוכמן (מלכים ב, עמ' 59), מעמיד את השליש כניגוד לנעמן שר צבא ארם. שניהם מתוארים כמי שנשענו על יד המלך (השוו: מל"ב ה 18 למל"ב 21). אם שר הצבא הגוי מכיר בכוחו הנבואי של אלישע, הרי השליש מפקפק בו. אולם דברי הבז שמשמיע נעמן לפני רפואתו חמורים מאלו של השליש, ורק משנתרפא הביע נעמן את אמונתו. לשליש לא ניתנה ההזדמנות להכיר בכוחו של אלישע, שכן הוא נרמס בטרם הצליח לחזות בישועה.

50 אפשרות זו נתמכת מרצף האירועים המתוארים בפסוקים. על פי ההסבר שהצענו פס' 33 מתאר את ייאשו של שליח הנביא מהצלתו. אין הכתוב מתאר כיצד ניצל אלישע ממזימת ההתנקשות אלא מתאר את דברי הנבואה שהשמיע. נציע שדברי הנבואה המרגיעים נועדו לשכנע את המלאך ושולחו שאלישע פועל להפסקת הבצורת ועל כן אין טעם להמיתו. המלאך-השליש מגיב בזלזול לדברי הנביא אולם נמנע מלממש את ציווי אדוניו. תמיכה נוספת לפרשנות זו עולה מפסוק 17 בפרק ז, שבו יש תוספת של תיאור הזמן שבו נאמרו דברי השליש 'אשר דבר ברדת המלך אליו', המעיד על אירוע ניסיון ההתנקשות: 'והנה המלאך יורד אליו'.

51 זקוביץ, גבוה מעל גבוה, על שילובו של גיחזי בסיפור צרעת נעמן, עמ' 94-123; שמש, סיפורי אלישע, פרק 8, עמ' 231. לדברי שמש, כל מעשי הענישה של אלישע הם היפוכם של מעשי החסד שעשה. היא מוכיחה זאת מסיפור צרעת גיחזי ומסיפור גירוי הדובים בתינקות.

52 אופנהיימר, הנבואה הקדומה, עמ' 266, סבור כי הבחירה במצורעים – האומללים שבבני האדם, לבעלי הבשורה נועדה להעצים את מקורה האלוהי של הישועה, אולם לא ניתן להסתפק בהסבר זה המתעלם מהזיקה לסיפורי המצורעים הסמוכים. לה ברברה, איש מלחמה, עמ' 648, רואה בשימוש בדמויות המצורעים חלק מהסתירה החברתית, שבה דחויי העם מובילים לישועה ואילו השליש הנמנה עם האליטה החברתית כופר בה. לה ברברה עומד גם על זיקה ווקלית בין המילה מצורעים למצרים. קולות מדומים של המצרים הובילו למנוסת צבא ארם, ואלו אפשרו את פעולת המצורעים (שם, עמ' 649).

העיר.⁵³ מהי תרומתה של זיקה זו להבנת חזונו של אלישע, בהנחה שהמספר רומז כי ארבעת המצורעים הם גיחזי ובניו? נטילת מתנות נעמן על ידי גיחזי נענית בתוכחה ללא תקדים ובענישה חמורה שאינן אופייניות לאישיותו של אלישע ולדרכי הנהגתו.⁵⁴ מעשה המצורעים בסיפור המצור על שומרון הוא תיקון למעשה גיחזי, ששמע את תוכחת הנביא – "הֵעֵת לְקַחַת אֶת הַכֶּסֶף וְלְקַחַת בְּגָדִים וְזִיתִים וְכֶרֶמִים וְצֹאן וְבָקָר וְעֶבְדִּים וְשִׁפְחוֹת" (ה 26), ועומד שוב למבחן בעת שרכושם הנטוש של חיילי ארם מונח לפניו. גיחזי וחבריו (בניו) מתוארים כמי שאוכלים ושותים – "וַיֵּשְׂאוּ מִשֶּׁם כֶּסֶף וְזָהָב וּבְגָדִים וַיֵּלְכוּ וַיִּטְמְנוּ וַיָּבֹאוּ אֶל אֶחָד אַחֵר וַיֵּשְׂאוּ מִשֶּׁם וַיֵּלְכוּ וַיִּטְמְנוּ" (ז 8).⁵⁵ נטיית החמדנות והסתרת מושאיה ממשיכים לאפיין את התנהגותו, אולם הפעם מתעלה גיחזי על תאוותו ומספר לבני הממלכה על המטמון שעשוי להושיעם ממצוקת הרעב שבה הם שרויים: תוכחת 'העת לקחת' מופנמת היטב ב'לא כן אנחנו עושים היום הזה' (ז 8), וההטמנה הסודית של מתנות נעמן (ה 24) מתחלפת בחשיפת שלל ארם המופקר לטובת בני העיר הרעבים.

אלישע, שהנהיג את גדולי החוטאים במידת הרחמים, מגלה כי החוטא היחיד שנענש בצרעת על פי מידת הדין הוא מי שמגלה במעשיו תהליך הפנמה של תוכחת הנביא ומשנה בהתאם את התנהגותו. הדמות החיובית היחידה בסיפור היא דמות המצורע המפגין במעשיו תשובה על נטיית החמדנות האנוכית שאפיינה אותו.

10. מוטיב הסוס והרכב

קולות רכב וסוסים מטעים את חיל ארם בסיפורנו: "וַאֲדָנִי הַשָּׂמִיעַ אֶת מַחֲנֵה אֲרָם קוֹל רֶכֶב קוֹל סוֹס קוֹל חֵיל גָּדוֹל" (ו 5). בסיפור הסמוך מראה האש, הסוס והרכב מקיפים את אלישע ואת עירו כדי להגן עליהם מפני מחנה ארם:

53 זיהוי ארבעת המצורעים כגיחזי ובניו מסתבר גם מתוך שהם נותרו בצרעתם ולא הלכו להירפא אצל אלישע. מדברי הנערה שנלקחה בשבי ארם עולה כי אלישע היה ידוע בכוחו לרפא חולי זה (מל"ב ה, ג). אלא שגיחזי ובניו נענשו על ידי אלישע בצרעת עולם, ומובן מדוע לא ירצו לפנות אליו בבקשת ריפוי.

54 פרשנים וחוקרים רבים ניסו להסביר את תגובתו החריגה והקיצונית של אלישע, ובדברי חז"ל אף נמתחת ביקורת חריפה על מעשה זה. עיינו זקוביץ, "גבה מעל גבה", עמ' 115 והלאה; סמט, פרקי אלישע, עמ' 375-381. ביקורת על מעשה אלישע עיינו מכילתא דרבי ישמעאל יתרו, מס' דעמלק; מור, מעגל סיפורי אלישע, עמ' 164 והלאה.

55 על הקבלה זו עמד סמט, פרקי אלישע, עמ' 530.

"וַיֵּרָא וְהִנֵּה הָהָר מְלֵא סוּסִים וְרֶכֶב אֲשֶׁר סָבִיבַת אֵלֶיךָ" (ז 17).⁵⁶ בשני הנסים נקלטת נוכחותם של הרכב והסוסים באחד החושים – מראה או קול, ששאר האנשים אינם קולטים, אולם אם נס החיל, הרכב והסוסים שהקיפו את אלישע נועד לבטא עצמה ממשית של מחנה ישראל, "כי רבים אשר אתנו מאשר אותם", הרי הנס בעיר שומרון מבטא עצמה מדומה של מחנה ישראל, שהוא חלש ומפוחד, והקולות המאיימים הם קולות צבא מדומים, ואף הקולות המדומים נדמים כקולותיהם של מלכי החתים ומלכי מצרים ששכר צבא ישראל.

11. פרשנות שגויה של המציאות

במחזור סיפורי אלישע מצויים שני סיפורים שבהם ניתוח שגוי של מציאות בשעת מלחמה מוביל את הלוחמים לתבוסה: אלישע מתואר כמי שהוביל את מואב לפרשנות שגויה של המציאות במופת שבו הוזרמו מים בנחל יבש שנשקף לחיילי מואב מכיוון מקום זריחת החמה (מל"ב ג). צבעי הזריחה שהשתקפו במים נדמו למואבים כדם מלחמתם של מלכי הברית (יהודה, ישראל ואדום) אלו באלו. השאננות שאפפה את חיילי מואב נוכח סברתם השגויה הובילה לתבוסתם.⁵⁷ סיפור המצור על שומרון מתאר פרשנות שגויה נוספת של המציאות: ה' משמיע קולות המטעים את צבא ארם וגורמים להם לנטוש את מחנותיהם, אולם מלך ישראל המתוודע למציאות זו מפרש אותה שלא כהלכה וסבור כי מדובר בנטישה מדומה שמטרתה לגרום ללוחמים לצאת מהעיר ולהפכם לטרף קל עבור חיילי צבא ארם. בשני הסיפורים קיימת פרשנות ספקולטיבית שגויה למציאות הנגלית לעין. בקרב אנשי מואב קיימת אופטימיות ולפיה המציאות פועלת לטובתם, ואילו חיילי ארם מגלים נטיות פרנואידיות. שתי הפרשנויות המוטעות אמורות לסייע לישראל להיוושע מצרתם, אולם אם חיילי ישראל ויהודה מנצלים את הפרשנות השגויה של חיילי צבא מואב ומכים בו, הרי למלך ישראל המציאות האופטימית נראית בלתי אפשרית חרף דברי הנבואה

56 על התקבולת בין שני הסיפורים עמד לה ברברה, איש מלחמה, עמ' 640, 650; הנ"ל, סאטירה, עמ' 12-13, 28-29. לה ברברה הוכיח באמצעות התקבולת את המסר המשותף לשני הסיפורים, המעיד על עליונות איש האלוהים על פני אנשי המלחמה. גרסיאל (ספר שמואל, עמ' 22), מציין אנלוגיה בין מוטיב הסוס והרכב של סיפורי אלישע לרכב האש ולסוסי האש שהקיפו את אליהו כשעלה בסערה השמימה (מל"ב ב 11). אנלוגיה זו מתאימה לסיפור רכב האש והסוס שהקיפו את אלישע מפני מחנה ארם. בסיפור המצור על שומרון הזיקה לאלהיו נחלשת, שכן מדובר בקולות מדומים של רכב וסוסים אשר מקיפים את צבא ארם.

57 להיבטים טופוגרפיים של תיאורי ההתרחשות בנחל ולפרשנות נוספת עיינו גז, טופוגרפיה, עמ' 65-84; לונג, קריאה ספרותית, עמ' 253-275.

של אלישע המכריז על מהפך כלכלי שיתרחש בשער שומרון. דברי הנבואה של אלישע אינם יוצרים תקווה בלב המלך, וגם כשהמציאות מובילה להתגשמותם, הוא נוטה לפרש אותה כמכוונת נגדו.⁵⁸

12. התהליך שהוביל להתגשמות הנבואה

לסיומן של שנות בצורת בימי אליהו מתלווה תיאור הקריאה "ה' הוא האלקים" בפי כל העם במעמד בהר הכרמל. גם בימי אלישע מסתיימת מצוקת רעב קשה, אולם מה רב הוא ההבדל בין תחושת ההתעלות הנוצרת מתיאורי הקריאה ההמונית ובין תמונת ההתבהמות המצטיירת מתיאור ביזת מחנה ארם עד כדי רמיסת השוער הנקרה בדרכם של הבוזזים!

13. גורלם של הכופרים בנבואת האמת

העמדת הנבואה באל במבחן אל מול הכופרים בה מתוארת בשני סיפורים במחזור סיפורי אליהו ואלישע, ובשניהם מתרחשת ענישה פומבית של הכופרים לאחר תהליך של אימות הנבואה. הריגתם של נביאי הבעל לאחר המעמד בהר הכרמל מתרחשת בעיצומה של התלהטות רגשות על פי ציווי מטעם אליהו שזוכה לשיתוף פעולה מלא של בני הממלכה: "וַיֹּאמֶר אֵלֵיהֶם לָהֶם תִּפְשׁוּ אֶת נְבִיאֵי הַבַּעַל אִישׁ אֶל יִמְלָט מֵהֶם וַיִּתְּפֹשׂוּם וַיּוֹרְדוּם אֵל נַחַל קִישׁוֹן וַיִּשְׁחָטוּם שָׁם" (מל"א יח 40). אמנם מותו של השליש בימי אלישע מכוון מגבוה, אולם 'שלוחי המצווה' אינם מקיימים אותה מתוך הכרה באמתות הנבואה, אלא מתוך התלהטות יצרית בלתי מכוונת שניצתת בבוזזים אל מול מראה רכושם המופקר של חיילי ארם: "וְהַמֶּלֶךְ הִפְקִיד אֶת הַשְּׁלִישׁ אֲשֶׁר נִשְׁעַן עַל יָדוֹ עַל הַשָּׂעִר וַיִּרְמָסֵהוּ הָעָם בַּשָּׂעִר וַיָּמָת כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר אִישׁ הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּרֹדֶת הַמֶּלֶךְ אֵלָיו" (ו 17).

*

קולות הדממה הדקה של הנהגת אלישע עמדו במבחן קשה ביותר בסיפור המצור על שומרון. צעקת האישה שאכלה את בשר בנה בפתיחת הסיפור, קריאותיו הנואשות של המלך ומראה רמיסת בשרו של השליש בשעת ההתנפלות על הביזה הובילו להתפכחות כואבת ובלתי נמנעת של אלישע מהנהגת הרחמים

58 קוכמן (מלכים ב, עמ' 62-63), מעמיד השוואה נוספת בין חרדת המלך בסיפורנו וחוסר היכולת שלו להוביל לקבלת החלטה, ובין חוסר האונים של מלך ארם אל מול החפרפרת הישראלית המעבירה מידע מודיעיני על מיקומם של מחנות צבא ארם (מל"ב ו 11), אולם אם מלך ארם מתעשת מהמידע הנמסר לו ממשרתו ויוזם תגובה (שם 13-14), הרי מלך ישראל בסיפורנו הולך שבי אחר עצת אחד מעבדיו, והעבד הוא שמוכיל את מהלך המעקב אחרי צבא ארם.

שליוותה את פעולותיו. אלישע פוגש אנשים חסרי אמונה, מיואשים מאפשרות של ישועה, וחמור מכול – אנשים שמאבדים את אמות המוסר הבסיסיות ביותר של חברה אנושית. דחויי החברה – המצורעים, שחוו על בשרם את נחת זרועה של מידת הדין, הם האור בקצה המנהרה, כשדווקא בהם מתגלה זיק של מוסר ובפיהם נישאת בשורת הישועה. חמוש בתובנות כואבות אלו נאלץ אלישע להמשיך בתפקיד השליחות שהוטל עליו. את חוויות התסכול של אליהו מכישלון ההנהגה שלו מגיש לנו המספר באמצעות תיאור בריחתו למדבר ובקשתו: "רַב עֲתָה ה' קָח נַפְשִׁי כִּי לֹא טוֹב אֲנִי מֵאֲבֹתִי" (מל"א יט 4). מצבו הנפשי של אלישע איננו נזכר במפורש בפסוקים, אולם לקורא את סיפורי אלישע האחרונים ניבטת דמות אחרת, העטופה בדוק של עצב, ייאוש וכאב והיעדר חיוניות.

ב. אנוס וכפוף ובוכה⁵⁹

הציר הספרותי של מחזור סיפורי אלישע מסיום המצור על שומרון ועד למותו של אלישע בימי מלכות יהואש מתפרס על פני כ-50 שנים.⁶⁰ אלישע נזכר בכמה מסיפורים אלו, אולם אופי פעולתו, מזגו ותגובותיו הרגשיות הנלוות לדברי הנבואה מעידים על תמורה מרחיקת לכת בדמותו. את הדומיננטיות המוכרת מסיפורי אלישע הראשונים מחליפות פעולות החתומות בחותם הייאוש והתסכול של מי שמכיר במגבלות השפעתו אולם יודע כי לא יוכל לכבוש את דברי נבואתו.⁶¹

59 על פי המדרש המתאר את כניעתו של יעקב לתכנוני הרמאות של רבקה בגנבת הברכות. בראשית רבה סה, יד, עמ' 727.

60 כך על פי אזכור שנות שלטונו של כל אחד מהמלכים הנזכרים לאחר המצור: 28 שנות שלטון של יהוא, 17 שנות שלטון של יהואחז וכמה משנות מלוכתו של יהואש. כמובן, כל זה רק על פי הרצף הספרותי, שהרי אין ודאות בדבר מקומו של המצור על שומרון ברצף ההיסטורי.

61 חלקו האחרון של המאמר עוסק בביטויי הסמויים של המשבר כפי שעולים מתיאורי מעשי אלישע האחרונים. כאן המקום להעיר כי במישור הגלוי של הכתוב הנהגת אלישע מצטיירת כהנהגה מופתית שהובילה לישועה צבאית תקדימית אשר גדולי הנביאים כמשה, שמואל ואליהו לא הצליחו להשיג מול אויבי תקופתם. אלישע גובר באמצעות כישוריו הנבואיים על מעצמת העל של תקופתו, אשר הסבה נזקים צבאיים קשים לממלכת ישראל קודם להנהגתו ולאחריה. אלישע מתואר כאיש אלהים נערץ על סביבתו הקרובה והרחוקה, והילת מופתיו מגיעה עד לחדרי משכבו של שר צבא ארם. אם כן, בדברינו להלן אין ניסיון לגמד את דמותו של הנביא או לבקר את הישגי הנהגתו אלא להציג את דרכו של המספר להביע את מצבו העגום של העם, עד שאפילו מנהיג דגול כאלישע מגיע לייאוש והרמת

1. אלישע והאישה 'אשר החיה את בנה' (מל"ב ח 6-1)

מקומו של סיפור המפגש המיוחד של אלישע עם האישה אשר החיה את בנה (להלן: הנספח) נדון רבות בספרות המחקר.⁶² רוב החוקרים סבורים שמיקומו לאחר סיפור המצור על שומרון אינו כרונולוגי ומציעים הסברים לפשר שילובו שם. גונקל, רופא וסימון מציעים שהנספח מיטיב עם דמותו של אלישע: גונקל סבור כי מטרת הנספח היא חיזוק האמונה בנס ההחייאה על ידי סיפורו מחדש בפי בעלת הנס.⁶³ רופא, הסבור כי הסיפור התרחש לאחר מות אלישע, רואה בנספח המשך לסיפורי השבח הקצרים על כוחו של אלישע שממשיך להשפיע גם לאחר מותו.⁶⁴ סימון מנתח את הנספח כתגובה פנים-מקראית המתקנת פגמים של התנהלות אלישע בסיפור השונמית.⁶⁵ אני רוצה להציע שהמספר בחר למקם את הנספח לאחר המצור על שומרון כדי לבטא באמצעותו את משבר ההנהגה של אלישע. המספר בחר בסיפור שייתן לקורא מקום להשוואה (כפי שהציע סימון), וכך יובלטו ההבדלים בין אופן טיפולו המסור של אלישע במצוקתם של מונהגיו בעבר לאופן טיפולו במצוקתם בהווה: השונמית איננה מכונה בנספח בשמה, ותחת זאת מופיע הכינוי 'האישה אשר החיה את בנה'. נראה כי בזה מבטא המספר את השינוי שחל באלישע. היחס האינטימי שליווה את מפגשו

ידיים מהניסיון הנואש להצעיד את הממלכה לתהליך של הכרה בו כשליח האל ובהנהגתו כמבשרת ישועה.

62 גרסמן (היסטוריוגרפיה קדומה, עמ' 295), גונקל (סיפורי אלישע, עמ' 29), גריי (מלכים ב, עמ' 525), רובינסון (מלכים ב, עמ' 69), נות (היסטוריה דויטרונומיסטית, עמ' 135), רונסנס (אלישע והאישה משונם, עמ' 109-127) ורופא (סיפורי הנביאים, עמ' 30-35), סבורים כי סיפור זה התרחש לאחר מות אלישע. הם מבססים את השערתם על העובדה שאלישע אינו נזכר כמי שפועל לפתרון מצוקת האישה, ושהמלך מבקש לשמוע על מעשי אלישע. הלוא בקשה כזאת מצד מלך העוין את אלישע ומבקש להרגו, תתקבל על הדעת אם נניח שמדובר בתקופה שלאחר מותו. את מיקומו של הסיפור בנקודת זמן זו הם הסבירו ברצף אסוציאטיבי לסיפור המצור על שומרון. אבל קיטל (מלכים, עמ' 219 – 220), מונטגומרי (מלכים עמ' 391) וכוונן-דמור (מלכים ב, עמ' 86-88), סבורים כי סיפור זה הוא המשכו של הסיפור המקורי וממקמים אותו בתקופת חייו של אלישע.

63 גונקל מציין עוד שהסיפור מעיד על המצב הקשה של הממלכה המוכח מהמהפך שחל במעמד השונמית. השונמית, שדחתה בעבר את עצת אלישע לתווך בינה ובין המלכות בנימוק 'בתוך עמי אנכי יושבת' (מל"ב ד 13), צועקת עתה אל המלך שיושיע אותה ממצוקתה. גונקל, סיפורי אלישע, עמ' 29.

64 רופא, סיפורי הנביאים, עמ' 35-36. כאמור, הנ"ל סבור שהסיפור התרחש לאחר מות אלישע.

65 אלישע מתקן את חוסר הידיעה למצבה של השונמית כשהוא פונה ומציע את הישועה. אלישע מוכיח לשונמית כי יש לה צורך בתיווכו בינה ובין המלך ובסיועו של גיחזי שנרחח על ידה בסיפור הראשון. סימון, סיפורי נביאים, עמ' 282, 313-316.

הראשון עם השונמית⁶⁶ משתנה ליחס קורקטי, הנובע ממחויבות קדומה ולא מחיבור רגשי.⁶⁷ אלישע, המורגל בנתינת הוראות מדויקות מאד לבעלי הנס,⁶⁸ מסתפק ביידוע השונמית על המצב הנתון ופתרון כללי, "וגורי באשר תגוריי", מעין 'ראי הוזהרת', ולא אחריות אמיתית למצבה. קריאת אלישע לשונמית לעזוב את ביתה מפתיעה אף היא. אלישע סייע ליחידים לשרוד בשנות הרעב הרבות שליוו את תקופת הנהגתו באמצעות מופתים, ואילו כאן אין הוא מציע פתרון כזה. השונמית החוזרת מארץ פלשתים, שהתנגדה בעבר להתערבותו של שליח אלישע, איננה פונה בשעת מצוקתה אל אלישע אלא מבכרת את טיפולו של המלך על פני פנייה אל אלישע.⁶⁹ תיאור התזמון של הגעת השונמית אל גיחזי בעוד הוא מספר את גדולות אלישע בעבר מחזיר את הקורא לימי השיא של אלישע ומעצים את תחושת הפער נוכח אופי הנהגתו בהווה.⁷⁰

2. הנבואה לחזאל מלך ארם

שני הסיפורים הבאים במחזור סיפורי אלישע מתארים את מילוי המשימות שהוטלו על אליהו לאחר מעמד הר חורב: משיחת חזאל ומשיחת יהוא (מל"א יט 15-18). פרשנים וחוקרים עסקו בשאלות דיאכרוניות העולות מסיפור משיחת חזאל: מיקומו, הפער בין נבואת הציווי לביצוע בפועל וסיבת העברת הביצוע מאליהו לאלישע,⁷¹ ובשאלות פרשניות העוסקות במטרת הסיפור,⁷² בחלקו של אלישע בהמתת בן הדר,⁷³ בהסבר סיבת הוראת ההטעיה של אלישע על מצבו

66 דרשת חז"ל המתארת את קדושתו של אלישע – "הנה נא ידעתי כי איש אלהי קדוש הוא אמר רבי יונה קדוש הוא ואין תלמידו קדוש. רבי אבין אמר שלא הביט בה ורבנן אמרין שלא ראה טיפת קרי מימיו" (יר' יבמות ב: ד' ג' ע"ד), היא כפי הנראה מענה לתחושת האינטימיות הנוצרת למקרא תיאורי ההתרחשות בבית השונמית.

67 על המסרים הסמויים שמבטא המספר באמצעות כינויי הדמויות עיינו גרסיאל, מדרשי שמות, עמ' 149-155.

68 ראו למשל הוראותיו לאשת הנביא, מל"ב ד' 3-4, ובשליחת גיחזי להחיות את בן השונמית (שם, 29).

69 הובס, מלכים ב, עמ' 97-98.

70 גרסיאל (ספר שמואל, עמ' 21), עוסק באמצעי אנלוגי של הפניה לאירוע קדום במקרים של ריחוק טקסטואלי בין הסיפורים המושוים.

71 סימון, סיפורי נביאים, עמ' 267-272; רופא, סיפורי הנביאים, עמ' 159; סקינר, מלכים, עמ' 241; זקוביץ, קול דממה דקה, עמ' 344; פפיפר, מבוא למקרא, עמ' 405; שמש, סיפורי אלישע, עמ' 84.

72 רופא, מלכים ב (עולם התנ"ך) עמ' 65; רופרכט, משיחת חזאל, עמ' 78; אידוול, מעמד הר חורב, ואחרים.

73 לדוגמה: אהרליך, מקרא כפשוטו, עמ' 351; גרסמן, היסטוריוגרפיה קדומה, עמ' 304-305; סיסטר, הספרות המקראית, עמ' 180; נאמן, הנביא והמלך, עמ' 198; שמיט, אלישע, עמ'

של בן הדר⁷⁴ ובשאלת קבלת מנחת בן הדר על ידי אלישע.⁷⁵ שאלת מיקומו הספרותי של הסיפור בתוך רצף מחזור סיפורי אלישע כמעט שלא נדונה.⁷⁶ אני מניחה שבחירת המספר לייחס את מילוי ציוויי אליהו לאלישע בפרק זמן זה ובסגנון קיצוני זה (כפי שנראה להלן), באה לבטא את עומק המשבר שבו שרוי אלישע. חוויותיו הקשות בתקופת המצור על שומרון הובילו אותו לאמץ את שיטת הנהגת הדין של רבו בדבר הטיפול בעם החוטא,⁷⁷ אולם כדרכם של אנשים העוברים שינוי, אלישע הולך לקיצוניות של דרך ההנהגה האלטרנטיבית. הוא מופיע בדמשק ללא אזכור של צו אלוהי, והדברים שהוא משמיע בפני יורש העצר אינם מנוסחים כדבר האל.⁷⁸ אלישע מתאר את הפורענות בעתיד בהקצנה ללא כחל וסרק⁷⁹ לא כדי להקהות את עצמתה כשהיא תתרחש בפועל, כפי

177; לונג, מלכים ב, עמ' 105; סמט, פרקי אלישע, עמ' 590-595.

74 פירוש המל"ב"ם; אהרליך, מקרא כפשוטו, עמ' 351; ברני, מלכים, עמ' 293; כוגן-תרמור, מלכים ב, עמ' 90; גריי, מלכים עמ' 530; רופא, מלכים ב (עולם התנ"ך), עמ' 65.

75 ווד, אלישע, עמ' 79; לה ברברה, סאטירה, עמ' 103; ולעמדתה המנוגדת של שמש, סיפורי אלישע, עמ' 241, הערה 4.

76 רופא דן בקישור הלשוני האסוציאטיבי שבין סיפור זה לסיפור הקודם (סיפורי הנביאים, עמ' 50). אולם גם לטענתו לא ניתן להסתפק באסוציאציות לשוניות, אלא יש לתור גם אחר המשמעות הרעיונית של הרצף.

77 רמז לאימוץ שיטת אליהו במעשי אלישע בסיפור משיחת חזאל הוא ההקבלה של דברי מענה אלישע לשאלת בן הדר: "האחיה מחלי זה... לך אמר לא [לן] חיה תחיה והראני ה' כי מות-ימות" (מל"ב ח 9-10). לשאלת שלוחי אחזיה לבעל זכוב "אם אחיה מחלי זה?" (מל"א א 2) ותשובת אליהו "כי מות תמות" (שם 6) עיינו רופרכט, משיחת חזאל, עמ' 74-75; לונג, מלכים ב, עמ' 105-106; זקוביץ, מקראות, עמ' 34. אלוזיה זו היא דו-כיוונית ומעמידה באור ביקורתי קיצוני את אחזיה מלך ישראל, אשר שלא כמלך ארם אינו פונה אל שליח האל ואינו מכיר בכוח נבואתו, אולם היא גם מאותתת לקורא של סיפור משיחת חזאל להיזכר בשיטת ההנהגה של אליהו ולהבחין במרכיבים שלה בסיפור זה.

78 דבר האל נזכר אך ורק בעניין הנבואה הידועה שכבר נאמרה לאליהו על אודות מלוכתו של חזאל עם מותו של בן הדר. הסבר זה נוגד את דברי רופרכט הן במאמרו במשיחת חזאל למטרת הסיפור וטוען כי הוא בא לחדד את פועל ה' במעשי חזאל כניגוד למחשבת העם הרואה במציאות הוכחה לחולשת האל או להתעלמותו מסבלות עמו. עיינו רופרכט, משיחת חזאל, עמ' 78.

79 הרי פשעי ארם בישראל בתקופת מלכות חזאל נשמעים היטב בנבואת עמוס: "על דוֹשֶׁם בְּחֶרְצוֹת הַבְּרֶזֶל אֶת הַגֶּלְעָד" (עמוס א 3), אולם גם תיאור קשה זה מעורן מנבואת אלישע הנמבא לחזאל את המלכתו על ארם ואת מעלליו הקשים בבני ישראל: "כִּי יִדְעֶתָ אֶת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל רָעָה מִבְּצֻרֵיהֶם תִּשְׁלַח בָּאֵשׁ וּבְחֶרְבָּם בְּחֶרֶב תִּהְרֹג וְעַלְלֵיהֶם תִּרְטֹשׁ וְהִרְתִּיהֶם תִּבְקַעַ" (מל"ב ח 12). נבואה זו מיוחסת בנבואת עמוס לפשעי בני עמון (עמוס א 13). תיאורים נוספים של פשעי ארם בישראל נזכרים במל"ב י 32-33; יג 3-7; דה"ב כד 23-24, אולם באף אחד מתיאורים אלו לא נזכרת האכזריות הקיצונית המתוארת בנבואת אלישע.

שטוען סמט,⁸⁰ אלא כדי לשקף את חומרת מעשי העם שהובילו לקטסטרופה בלתי נמנעת זו. הדים למאבק הפנימי המתחולל בנפשו של אלישע אינם מוסתרים מעין הקורא.⁸¹ הוא ניכר במשפט הדר־משמעי שמשמיע אלישע בפני חזאל כשמתבקש לגזור את גורלו של בן הדרד⁸² ובהתפרצות הבכי הנלווה לתיאורי ההרג האכזרי שיעולל חזאל בעוללי ישראל ובהרותיה, ואף על פי כן אלישע אינו מוותר על השלמת דבר הנבואה המוכיח את התקיימותה של הפורענות: "הראני ה' אתך מלך על ארם" (מל"ב ח 13).

3. הציווי על משיחת יהוא

סיפור מהפכת יהוא הוא הארוך במחזור סיפורי אלישע, אולם חלקו של אלישע בו מזערי ביותר. אלישע דואג למילוי הציווי שניתן לאלהיה למשוך את יהוא אולם ממנה את אחד מבני הנביאים להוציאו לפועל. מלבד זה לא נזכר עוד שמו של אלישע לאורך המהפכה כולה. תפקידו השולי של אלישע בסיפור זה מעורר שאלה כפולה: מדוע אלישע אינו שותף פעיל במהפכה, ואם כך – מה ראה המספר להזכירו בראשית הסיפור? חוקרים אחדים נתנו דעתם לשאלה זו אולם בתשובותיהם תיארו רובדי עריכה של הסיפור ולא נתנו דעתם על המסר העולה משילובו בסיפור בעריכתו הסופית.⁸³ סמט הציע שני הסברים לשאלת העברת האחריות לאחד מבני הנביאים על המשיחה וליווי המהפכה: הסבר אחד מציג את חששו של אלישע שמעורבותו במעשה המשיחה תרכך את פעולת יהוא ותחבל בציווי הקורא להשמדת כל בית אחאב וכל עובדי הבעל, והסבר אחר מעלה אפשרות הפוכה, ועל פיה אלישע חש מגושפנקה

80 סמט, פרקי אלישע, עמ' 590–595.

81 אופנהיימר, הנבואה הקדומה, עמ' 248; רופא, מלכים ב, עמ' 65: "בכך עיצב הסיפור, אולי לראשונה בספרות הנבואית, את המאבק בנפשו של הנביא, בין רגשותיו האישיים ובין מראות ה' או דברו שמחובתו למסרם לדורו".

82 נראה שאלישע מביע משאלת לב כמוסה כי 'חיה יחיה' בן הדרד, ובזה ניתן יהיה לאחר את התגשמות הפורענות, אולם עם זה הוא מביא את מראה החזיון 'כי מות ימות'. על משמעויותיו של כפל המשמעות בדברי אלישע עיינו גריי, מלכים ב, עמ' 530–531; אהרליך, מקרא כפשוטו, ב, עמ' 351.

83 גריי (מלכים, עמ' 333), עוסק בתיאור שלבי עריכת הסיפור ומציע הסבר שאזכורו של אלישע בראשית הסיפור נובע מזיקה ספרותית הקשורה לסודיות שאפפה את מעשי אלישע, המתבטאת גם בציווי המשיחה החשאי של סיפורנו. רופא (סיפורי הנביאים, עמ' 74), מציע לבחון את שילובו של אלישע בסיפור המהפכה כשלב עריכה מאוחר שנועד לתת לגיטימציה נבואית מוכרת למעשי יהוא. לדיון נוסף בשאלת אזכורו של אלישע עיינו כוגן-תדמור, מלכים ב, עמ' 119; בנצינגר, מלכים, עמ' 149; שמיט, אלישע, עמ' 27–28.

נבואית חזקה מדיי שתלבה את יצר הנקם של יהוא ותביא לחריגה מהציווי.⁸⁴ לכאורה, שני ההסברים סותרים זה את זה, אולם נראה שהמספר כיוון לשניהם כשלא ויתר על תיאור מעורבות אלישע בסיפור המשיחה. ואולם דווקא תיאור המעורבות בראשית הסיפור מדגיש את חסרוננו בהמשך תיאור ההשתוללות של יהוא במעשי ההרג האכזריים. המעורבות מול ההעלמות הם ביטוי לנפשו החצויה של אלישע. הוא מבין בעל כורחו כי אין עוד מנוס מפורענות שתחסל את כל החוטאים, ועל כן שולח לבצע את ציווי העבר שניתן לאלהיו. אף על פי כן אלישע עדיין אינו בשל לשותפות במעשי הרג כה קשים, והוא חושש כי מעורבותו בהתרחשות תביא לאחת משתי אפשרויות: תצלק את נפשו או תמתן את הציווי ההכרחי ותחבל בשלמות ביצוע השליחות. המספר מציג את אלישע כמי ששולח את ברכתו המסויגת אולם נשאר הרחק מזירת ההתרחשות המוציאה אל הפועל את מידת הדין במלוא חומרתה.

4. חוליו של אלישע ומותו

ממלכת ישראל מתוארת כרוחשת וגועשת בתקופת מלוכת יהוא ויהואחז, אולם אלישע לא נזכר כמי שמייעץ, מוכיח מנבא או מושיע. הממלכה מתנהלת ללא התערבות גלויה של נביא. בימי יהואחז נזכר 'מושיע', שהפרשנים התלבטו בדבר טיבה של הישועה או זהותו של המושיע,⁸⁵ אולם לא אלישע שחרר את הלחץ הארמי. 50 שנות שלטון בממלכת ישראל מקופלות בתיאורי פרקים ח-יג⁸⁶ אולם כמעט ללא אזכור מעורבותו של הנביא.

המפגש הבא עם אלישע הוא בשעת חוליו ולפני מותו. הפרשנות המאוחרת כמעט שלא עסקה בסוגיית מחלת אלישע אלא דנה בסיפורי האחרונים בעיקר מנקודת המבט של מקום מגורי אלישע בשנותיו האחרונות, טיב המופתים ומבנה הסיפור החותם את מחזור סיפורי אלישע.⁸⁷ ברצוני להציע השערה שנוסח הפסוק הפותח את אירועי הסיום בחיי אלישע הוא הסבר לפשר 50 שנות השתיקה: "וְאֵלִישָׁע חָלָה אֶת חָלְיוֹ אֲשֶׁר יָמוּת בּוֹ" (מל"ב יג 14). כבר חז"ל

84 סמט, פרקי אלישע, עמ' 623-627; רוזנסון, סיפור יהוא, עמ' 118. אברבנאל ומצודת דוד ציינו את הצורך בסודיות כדי להעביר את התפקיד לשליח. הגעתו של נביא מוכר עשויה לעורר סקרנות רבה, ואילו שליח אנונימי יסייע בשמירת החשאיות.

85 רבים פירשו שהמושיע הוא המלך האשורי אדד נרר, שערך מסעות נגד ארם דמשק ועל ידי זה מיתן את לחץ ארם על ממלכת ישראל. עיינו גליל, ישראל ואשור, עמ' 42-50. לדיון באפשרויות עיינו גריי, מלכים ב, עמ' 594-596.

86 28 שנות שלטון של יהוא, 17 שנות שלטון של יהואחז וכמה משנות מלכותו של יהואש.

87 גריי, מלכים ב, עמ' 598; הובס, מלכים ב, עמ' 163-170; כוגן-תדרמור, מלכים ב, עמ' 149-150.

הבחינו בנוסח המעיד כי מחלת אלישע הייתה הדרגתית, וזו האחרונה הכריעה אותו.⁸⁸ ייתכן להסביר שהכתוב מבחין בין חולי נפשי לחולי הפיזיולוגי שהביא למותו. המשבר שחוה אלישע הביא אותו לשקוע במרה שחורה שעיצבה את אופן טיפולו במעשים שביקש להשלים והביאה אותו להתבודדות רבת שנים הרחק מהמולת הממלכה. ביקורו של יואש מלך ישראל ושימושו בכינויו של אליהו 'אבי רכב ישראל ופרשיו' מעורר ניצוץ חיים בנביא המיואש המנבא: "חַץ תִּשְׁוֶעַ לָהּ וְחַץ תִּשְׁוֶעַ בְּאַרְם וְהָפִיךְ אֶת אֲרָם בְּאַפְקֶ עַד כִּלְהָ" (מל"ב יג 17),⁸⁹ אולם הניצוץ כבה עוד בטרם ניצת, החדר מתמלא בזעמו של הנביא, הפורק על המלך חסר האונים את הכעס והתסכול שהצטברו בנפשו על שנות ההנהגה שלא הביאו את המזור המיוחל למחלת העם ועל רפיסתו של המלך שמנעה את האפשרות האחרונה של הכנעת צבא ארם. הנס האחרון המיוחס לאלישע הוא נס החייאת המת המושלך אל קברו של הנביא, אולם לא הרי היא כהחייאה החיונית והאינטימית של בן השונמית בתקופת השיא של הנהגת אלישע להחייאה הבלתי מודעת של האיש האנונימי בתוך מציאות של מוות וקבורה!⁹⁰

*

פרקי ספר מלכים מתארים שני נביאים ושתי דרכי הנהגה המלוות את העם בתקופת מלוכתה של שושלת בית עמרי. אליהו ואלישע מתוארים כמי שמנסים להלחם בתרבות הבעל – אליהו על ידי ענישת המתפתים לאמץ את עקרונותיה, ואלישע על ידי הגדלת שכרם של מי שמגלים כי נותרו נאמנים לאמונת ישראל או למייצגיה. מלחמת הקרמה שהכריז אליהו מותירה אותו בודד במערכה, והוא נאלץ להסתתר מפני המאיימים לפגוע בו. לא כן אלישע: כשהוא מצויד בלקחים מתקופת הנהגת אליהו הוא טורח לשקם את מעמד הנביא בקרב העם ומצליח בכך, שמו הולך לפניו אף מעבר לגבולות הממלכה. אולם פופולריות זו לא עמדה לו בשעת המבחן, ואף הוא כאלהו נזקק לאמצעי הגנה שיצילו אותו

88 "תנו רבנן, שלשה חלאין חלה אלישע: אחד שגירה דובים בתינוקות, ואחד שדחפו לגחזי בשתי ידים, ואחד שמת בו, שנאמר: ואלישע חלה את חליו אשר ימות בו" (בבלי סוטה מז, ע"א).

89 הובס מסביר שבכינוי זה מבטא יהואש את חששו ממותו הצפוי של הנביא ששימש עד כה 'רכב ישראל' וסייע להם לגבור על האויבים. הנביא מרגיע את יהואש בנבואת ניצחון שתכניע את ארם אולם מגלה את חוסר האמונה של המלך באפשרות של ישועה. עיינו הובס (מלכים ב, עמ' 169), המבסס את דבריו על תיאורי יוספוס, קדמוניות, ספר תשיעי עמ' 330.

90 השו"ר רופא (מלכים ב, עמ' 106), הרואה בנס זה "פעולת כוחו המופלא של אלישע גם לאחר מותו".

מפני המלך ששלח להתנקש בו. השפעות חדירתם של שורשי תרבות הבעל אל לבה של תרבות המוסר הישראלית מתגלות במלוא מערומיהן בתקופת הרעב הגדול בשומרון. אלישע עד למעשי קניבליזם בלתי נתפסים ולרמיסה אכזרית של בן אנוש מצד בני ממלכה האדישים לגורל אחיהם. הפצע הגדול שנפער בנפשו של אלישע מחוויות המצור על העיר שומרון לא מגלד, ובתחושת 'לא טוב אנכי מאבותי' הוא ממלא את משימותיו בדרך המוצא האחרון לטיפול בעם הסורר – ניפוי אכזרי של כל החוטאים מקרב הממלכה. אנוס, כפוף ובוכה מבצע אלישע את ציוויי המשיחה של מלך ארם ויהוא מלך ישראל ואז מבקש מרגוע לנפשו המיוסרת.

האם חזר אלישע לאבל מחולה, אל צמדי הבקר ואל משפחתו האהובה שממנה נאלץ להיפרד כשנתמנה לנביא? איננו יודעים. אולם נראה כי גם הניתוק מההתרחשות בממלכה בימי מלוכת יהוא ויהואחז לא הצליח לרפא את נפשו.

על בקשת אלישע מאליהו "ויהי־נא פי־שנים ברוחך אלי" (מל"ב ב 9) עונה אליהו "הקשית לשאול". אלישע ביקש להצטייד בשתי דרכי הנהגה: בהנהגת "קול הדממה הדקה" הטבועה בו מעצם אישיותו, ובהנהגת הרוח, האש והרעש של אליהו. הקושי בשאלה זו הוא לא הענקת כוחות ההנהגה של שתי הדרכים אלא תחושת התסכול המתלווה להיעדר ההשפעה הרצויה בכל אחת מהן. אליהו עלה בסערה השמימה בהתנחמו שהותיר מאחוריו דרך הנהגה אלטרנטיבית שאולי תוביל לשינוי המיוחל. פרידתו של אלישע באה לאחר התפכחות כואבת ואכזבה מתוצאות ההנהגה בשתי הדרכים ובידיעה שגורלו של העם מסור כעת בידי האויב הארמי שמבצע את מעשי ההרג האכזרי בשליחות האל.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- אהרליך, מקרא א"ב אהרליך, מקרא כפשוטו, ברלין 1900
כפשוטו
- אופנהיימר, ב' אופנהיימר, הנבואה הקדומה בישראל, ירושלים תשל"ג
הנבואה הקדומה
- G. Eidevall, "Horeb Revisited: Reflections on אידוול, מעמד הר
the Theophany in 1 Kings 19", *Enigmas and חורב*
Images (2011), pp. 92-111
- אלטר, אמנות א' אלטר, אמנות הסיפור במקרא, תל אביב תשמ"ח
I. Benzinger, *Die Bücher der Könige* (KHC), Freiburg כנצינגר, מלכים
1899
- בר אפרת, עיצוב ש' בר-אפרת, העיצוב האמנותי של הסיפור במקרא, תל
אביב תשמ"ד
- C.F. Burney, *Notes on the Hebrew Text of the Book of ברני, מלכים*
Kings, Oxford 1903
- G.H. Jones, 1 and 2 Kings, 2 vols. (NCB), Grand ג'ונס, מלכים
Rapids 1984
- H. Gunkel, *Die Geschichten von Elisa*, Berlin 1925 גונקל, סיפורי
אלישע
- E. Gass, "Topographical Considerations and גז, טופוגרפיה
Redaction Criticism in 2 Kings 3. *JBL* 128,1 (2009),
pp. 65-84
- ג' גליל, ישראל ואשור, תל אביב תשס"א
גליל ואשור
- גלפז-פלר, נשים פ' גלפז-פלר, "נשים קניבליזם", ויולד – יחסי הורים
קניבליזם
ילדים בסיפור ובחוק המקראי, ירושלים תשס"ו
- S.A. Geller, "The Still, Small Voice: 1 Kings 19 גלר, "קול דממה
and the Roots of Intolerance in Biblical Religion", דקה"
Studies in Arabic and Hebrew Letters (2007), pp.
47-60.
- J. Gray, *I & II Kings: A Commentary, OTL*, London גריי, מלכים
1970.

- גרסיאל, דרכי מ' גרסיאל, "דרכי תיאור מיטונימי ומטאפורי בסיפור המקראי", בקורת ופרשנות 23 (תשמ"ח), עמ' 5-40.
- גרסיאל, מדרשי מ' גרסיאל, "מדרשי שמות במחזור הסיפורים על אליהו ואחאב", ספר פרופ' חמ"י גבריהו – מחקרים במקרא ובמחשבת ישראל, בעריכת ב"צ לוריא, ירושלים תשמ"ט, עמ' 149-155.
- גרסיאל, מלכים א מ' גרסיאל, מלכים א, עולם התנ"ך, תל אביב, תשס"ב.
- גרסיאל, ספר מ' גרסיאל, ספר שמואל א, עיון ספרותי במערכי השוואה, באנאלוגיות ובמקבילות, רמת גן תשמ"ג.
- גרסמן, היסטוריוגרפיה קדומה H. Gressman, Die älteste Geseichtsschreibung und Prophetie Israels, *Die Schriften des Alten Testaments, Abteilung 2, Band 1*, Göttingen 1921
- הובס, מלכים ב T.R Hobbs, *2 Kings, A Commentary*, WBC, Texas 1985
- ווד, אלישע D.N. Wood, *Elisha the Neglected Prophet*, Stevenage 1986
- וייס, מקראות כוונתם מ' וייס, מקראות כוונתם, ירושלים תשמ"ח
- זקוביץ, "גבוה זקוביץ, "גבה מעל גבה" – נתוח ספרותי של מלכים ב פרק ה, תל אביב 1985
- זקוביץ, מקראות זקוביץ, מקראות בארץ המראות, תל אביב 1995
- זקוביץ, קול זקוביץ, "קול דממה דקה – צורה ותוכן במל"א יט", תרביץ נג, ג (תשמ"ב), עמ' 329-346
- זר כבוד, אלישע זר כבוד, "אלישע ואליהו", כרמלית ח (תשכ"ב), עמ' 173-179
- טונסד, הגבלת הכוח S. Tonstad, "The limits of Power: Revisiting Elijah at Horeb", *Scandinavian Journal of the Old Testament* 19, 2 (2005), pp. 253-266
- יוספוס, קדמוניות יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים ט, מהדורת שליט, ירושלים 2002
- יפסן, מקורות מלכים A. Jepsen, *Die Quellen des Königsbuches*, Halle 1956
- כוגן-תדמור, מלכים ב M. Cogan & H. Tadmor, *II Kings: a commentary*, (AB), 1988

- R.D. LaBarbera, "The Man of War and the Man of God", *CBQ* 46 (1984), pp. 637-651 לה ברברה, איש מלחמה
- R.D. LaBarbera, *Social Religious Satire in the Elisha Cycle* (Ph.D. thesis), Berkeley University 1986, Ann Arbor, Michigan 1989, pp.12-13, 28-29 לה ברברה, סאטירה
- N. Levine, "Twice as much of your spirit: pattern, parallel and paronomasia in the miracles of Elijah and Elisha", *JSOTS* 85 (1999), pp. 25-46 לוינ, 'פי שניים ברוחך'
- B.O. Long, *2 Kings (FOTL)*, Grand Rapids 1991 לונג, מלכים ב
- J.C. Long, "'Yahweh has given these Three Kings into the Hand of Moab': a Socio-Literary Reading of 2 Kings 3" *Inspired Speech* (2004), pp. 253-275 לונג, קריאה ספרותית
- J.R. Lundbom, "Elijah's Chariot Ride", *JJS* 24 (1973), pp. 39-50 לונדבום, הנסיעה במרכבה
- S. Lasine, "Jehoram and the Cannibal Mothers (2 Kings 6.24-33): Solomon's Judgment in an Inverted World", *JSOT* 50 (1991), pp. 27-53 לסין, האמהות הקניבליות
- Lasine, Stuart, "The Ups and Downs of Monarchical Justice; Solomon and Jehoram in an Intertextual World", *JSOT* 59 (1993), pp. 37-53 לסין, עליות ומורדות
- J.A. Montgomery, *The books of Kings* (ICC), Edinburgh 1967 מונטגומרי, מלכים
- R.D. Moore, "God Saves – Lessons from the Elisha Stories", *JSOT-SS* 95, Sheffield 1990 מור, ה' מושיע
- R.D. Moore, *Didactic Salvation Stories in the Elisha Cycle: An Analysis of 2 Kings 5; 6:8-23; and 6:24-7:20* (Ph.D. thesis), Vanderbilt University 1988, Michigan 1989 מור, מחזור סיפורי אלישע
- J.M. Miller, "The Elisha Cycle and the Accounts of the Omride Wars", *JBL* 85 (1966), pp. 441-454 מילר, מחזור סיפורי אלישע
- S.L. Mckenize, "The Prophetic History and the Redaction of Kings", *Hebrew Annual Review* 9 (1985), pp. 203-220 מק קנזי, ההיסטוריה הנבואית

- נאמן, הנביא והמלך
פנחס נאמן, "הנביא והמלך", בית מקרא טז (תשל"א), עמ' 203-193.
- נות, היסטוריה דוֹיטרונומיסטית
M. Not, *The Deuteronomistic History*, (translated by E.W Nicholson), JSOT-SS, Sheffield 1981
- סימון, סיפורי נביאים
א' סימון, קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים, ירושלים-רמת-גן תשנ"ז, עמ' 278-189
- סיסטר, הספרות המקראית
מ' סיסטר, מבעיות הספרות המקראית, תל אביב תשט"ז
- סמט, פרקי אלישע
א' סמט, פרקי אלישע, ירושלים תשס"ז
- סנדה, מלכים
A. Sanda, *Die Bücher der Könige, EH*, vol.2, Munster 1912
- סקינר, מלכים
J. Skinner, *I & II Kings, The Century Bible*, Edinburgh 1904
- עורד, מלכים א
ב' עורד, מלכים א, עולם התנ"ך, תל אביב תשס"ב
- עורד, מלכים ב
ב' עורד, מלכים ב, עולם התנ"ך, תל אביב תשנ"ט
- פולק, הסיפור במקרא
פ' פולק, הסיפור במקרא, ירושלים תשנ"ד
- פייפר, שיפוט
H.S Pyper, "Judging the Wisdom of Solomon; the two-way Effect of Intertextuality", *JSOT* 59 (1993), pp. 25-36
- פלנרי, "לך שוב לדרכך"
F. Flannery, "'Go Back by the Way you Came': An Internal Critique of Elijah's Violence in Kings 18 – 19", *Writing and Reading War: Rhetoric, Gender, and Ethics in Biblical and Modern Contexts*, (ed: E. Kelle and F. Ritchel Ames, foreword by S. Nidite), Atlanta 2008, pp. 161-173
- פפייפר, מבוא למקרא
R.H. Pfeiffer, *Introduction to the Old Testament*, New-York 1948
- פרי, הדינמיקה
מ' פרי, "הדינמיקה של הטקסט הספרותי: איך קובע סדר הטקסט את משמעויותיו", הספרות 28 (1979), עמ' 46-6

- E.S. Frerichs, *Elisha: A Problem in Legend and History* (Ph.D. thesis), Boston University 1957, Michigan 1957 פריכס, אלישע
- מ' צפור, "הנשים האוכלות ילדיהן – משפטן לפני המלך שאינו יכול להושיע", מורשתנו י (תשנ"ו), עמ' 11-17 צפור, הנשים האוכלות ילדיהן
- יחזקאל קויפמן, תולדות האמונה הישראלית מימי קדם עד סוף בית שני, א-ד, ירושלים-תל אביב תשל"ו (תשכ"ד) קויפמן, תולדות האמונה
- א' קוכמן, מלכים ב, עולם התנ"ך, תל אביב תשנ"ט קוכמן, מלכים ב
- R. Kittel, *Die Bücher der Könige* (HK), Göttingen 1900 קיטל, מלכים
- J. Robinson, *The Second Book of Kings, CBC*, London-New-York 1976 רובינסון, מלכים ב
- י' רוזנסון, "סיפור יהוא ושאלת המסר הכפול", מגדים כה (תשנ"ו), עמ' 111-124 רוזנסון, סיפור יהוא
- M. Roncace, "Elisha and the woman of Shunem: 2 Kings 4:8-37 and 8:1-6 read in conjunction", *Journal for the Study of the Old Testament* 91 (2000) pp. 109-127 רונסנס, אלישע והאישה משונם
- אלכסנדר רופא, מלכים ב, עולם התנ"ך, תל אביב תשנ"ט רופא, מלכים ב
- אלכסנדר רופא, סיפורי הנביאים, ירושלים תשמ"ו רופא, סיפורי הנביאים
- E. Ruprecht, "Entstehung und Zeitgeschichtlicher Bezug der Erzählung von der Designation Hasaels durch Elisa", *VT* 28 (1978), pp. 73-82 רופרכט, משיחת חזאל
- M. Rehm, *Das zweite Buch der Könige*, Würzburg 1982 רם, מלכים
- H. Schweizer, *Elischa in den Kriegen – Literaturwissenschaftliche Untersuchung von 2 Kön 3; 6, 8-23; 6, 24-7, 20*, München 1974 שוויצר, אלישע במלחמות
- M. Sternberg, *The Poetics of Biblical Narrative – Ideological Literature and the Drama of Reading*, Bloomington 1985 שטרנברג, פואטיקה

הַיִּשְׁמָע קול דממה דקה? – על משבר ההנהגה של אלישע

H.C. Schmitt, <i>Elisa – Tradition geschichtlich Untersuchungen zur vorklassischen nordisraelitischen Prophetie</i> , Gütersloh 1972	שמיט, אלישע
י' שמש, "מהליכה אחר הבקר להליכה אחר אליהו: מינוי אלישע למשרתו של אליהו", עיוני מקרא ופרשנות ה (תש"ס), עמ' 73-92	שמש, מינוי אלישע,
י' שמש, סיפורי אלישע – נתוח ספרותי (עבודת דוקטור), אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ז	שמש, סיפורי אלישע